

LIVY'S

HISTORY OF ROME.

(PART II.)

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI III. IV. V.

LIVY'S

HISTORY OF ROME.

(PART II.)

BOOKS III. IV. V.

WITH NOTES

By HENRY YOUNG.

LONDON:
JOHN WEALE, 59, HIGH HOLBORN.
1856.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER TERTIUS.

EPITOME.

Seditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus, priore lustro censa civium capita centum quatuor et viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisse, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, et unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos,

et Volscos, et Æquos prospere gestas continet; et parum honestum populi Romani judicium, qui judex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. Antio capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus, et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt: et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. *T. Quintii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse. Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.* Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit, Q. *Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis quam hostibus gesturos*

bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi: ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die prior aliquanto constitit Romana acies: tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens, quod et Romanus ira odioque pugnabat; et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.*

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit. tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum justitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem agressus, funestam ei populationem fecit. Pauci

hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum a Quintio lustrum. censa civium capita centum quatuor et viginti millia ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui quum haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterenter. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte, et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videret ne quid respublica detrimenti caperet*. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: proconsule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare

Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti; quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: et (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem Decumana porta erupit: et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui cæde legati, et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes. fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædam. magnæ clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadrin-

gentos cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, et exsequendo subtiliter numerum, CC ait et XXX. Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum est ardere plurimo igni: portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus, et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori: et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mistorum omnis generis animantium, et odore insolito urbanos, et agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades, repenti legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse: inde ingenti exercitu fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per seipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quam hostium dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum, ut totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus, per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul qui unus supererat moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus; et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. Ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, et T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes funditfugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra

montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armata juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tunc consules castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno dominos acceptos; immoderata, infinita potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati*

dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere; accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quominus pergat ut cœperit. Vos, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti, lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia et carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in

singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli; Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos et Æquos movere sua sponte arma posse, id fides abierit; novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana; quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium, consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causa, et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se summoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera data a diis et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis

aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid,* inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, et legem quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis opera putet rempublicam restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenum egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum quam alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen

unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum a Cæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem et in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit: unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro, nocte proxima in Tuscos in exsilium abit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium, et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit.

XIV. Quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem

illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publice, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquille peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret. Paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam: Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinato exortum. Exsules servique ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavére. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, et, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum

id consilium esset, timere; et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere; nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse: tantum, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatus rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quam venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit: inde in templum ad tribunos venit; *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii dii deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma.*

si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capitolioque occupato et alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales deos, fidemque fœderum, id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium: juventus conscribitur: arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent quæ fraus a tribunis occulta in lege ferretur; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ

ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua fœdavere templum: multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, *ut collegæ deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertium tribunos, pessimis artibus, regia licentia vivere. Aulus,* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent, et qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini sua sponte arma umpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Sci-*

licet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii neque sacri neque sancti sunt! At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis. Tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo quam quum Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, *Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato, magis bellantes, quam pacati propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero,* inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis quod et *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset, ut quidquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium, subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse,*

ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate; tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer,* inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas; et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret, si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi, religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant: *jam Antii Volscorum legiones esse.* Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam, ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare

ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem, unam, castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, ni fugientes sylvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur: adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo subiri potuit. Fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam

consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos*. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulem differrentur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius, et Q. Servilius quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum, affirmantibus qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio teste, fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent; victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno, Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta duo millia quadringenta novem. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere; et domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant; sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius

Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto fœdere quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique præda in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit, *sacrata quercus, et quidquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum; nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis, quum deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. et forsitan ad ultimum impedissent: sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positus, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepi-

datio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret, operi certe (id quod constat) agresti intentus, salute data invicem redditaque, rogatus *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatus audiret;* admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt: inde alii propinqui atque amici, tùm Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum. et plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit: justitium edicit; claudi tabernas tota urbe jubet; vetat quemquam privatæ quicquam rei agere: tum quicunque ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum: maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem*

jam clausos esse. quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse. puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur. clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur.* Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet. Nocte initum prælium est: legionibus dictatoris clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna; nihil remiserat prior. Tum ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet; oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire. sed ut exprimatur tandem confessio subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit; humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit:

consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti, et tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, et solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintium sexto decimo die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. Per eos dies, consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animi) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant: jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror; Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos; inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum

esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annona, propter aquarum intemperiem, laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustra jacuisset.* Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules: et se damnari posse aiebant; et plebem, et tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legem latores, et ex plebe et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent. quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem nisi ex Patribus aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus: jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; deinde

duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari Decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant: et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentes virum invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius De-

cemvir diem Sestio dixit; et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione, propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium Decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione Decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia Decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrum inter Decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunitios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti füerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam, in tanta superbia, comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis*

esse. Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne seme ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit: dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares Decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores Decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem suam cujusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores Decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro.

Si quis collegam appellasset, ab eo ad quem venerat ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque Decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse Decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, et credere haud indignis accidere. avide ruendo ad libertatem in servitutem lapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; et Decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem, plebisque res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici: et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro Decemviris, neque animus ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant quid opus facto sit. destitutis inter

Patrum et plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ac Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pavor perculit Decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis Patres in curiam ad Decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare. curiam inde, ac solitudinem circa Decemviros intueri; quum et ipsi consensu invisum imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur: *jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det; et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica, tantum ab injuria se abesse rati, quantum e cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque num consulto detrectarent, referunt senatum in agris esse. Lætius id Decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter Decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *decem Tarquinios* appellantem, admonentemque *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos*

reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit; quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis, patricios magistratus: creatos postea post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum Decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii Decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras: earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, Decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labente jam causa Decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii Decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto ser-

vatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset mirari se* dictitans, *ut Decemviros, qui Decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit, nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias Decemviros abisse magistratu insimulent, bellis quæ immineant perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ Decemviris creandis Decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges quæ deessent perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; Decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.*

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque, vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia aut in concione posse obstare, neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset, *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet. Quum libertas non ultra vocem excessisset, Decemviri popositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos Decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. *Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis aut moderatione consulum in imperiis exercendis posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.* Silentio Patrum edicitur delectus. juniores,

quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se Decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter Decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans quam gnavum in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, Decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio et Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et Cæsone Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium Decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod ut odio essent civibus fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio Decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum et in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito, castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se fide misericordiaque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, ut posito jam Decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; arma Tusculum ad supplimentum decernerent, Decemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris militem habere, castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora Decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam Decemviralem, tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumven-

tus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse, Siccium egregie pugnantem militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant Decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre, hostium neque corpus ullum nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni Decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima Decemvirorum in vulgus fama est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem Decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti, domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister Decemviri libidinis manum injecit; *serva sua natam* (servamque appellans) *esse. sequique se* jubebat; *cunctantem vi abstracturum.* Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum assertor, *nihil opus esse multitudine concitata* ait: *se jure grassari, non vi.* Vocat puellam in jus. Auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; *puellam, domi suæ natam furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse. Id se indicio compertum afferre: probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo af-

futurum, si nunciatum ei sit, iniquum esse absentem de liberis dimicare, postulant ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur virginem adultam famæ prius quam libertatis periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium et provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam, consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret: *non præbiturum se illi eo die materiam. sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati datum, jus eo die*

se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque Decemviro constantiam defore. nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam; et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. *In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra; manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit; *crastina die vestra opera utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit: et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere. *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan ali-

quem verum auctores antiqui tradiderint. qui nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantum convicio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se haud inscium ejus dimicationis cum armatis descendisse, non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summove turbam, et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit; ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec multitudine etiam prosequentium juvenum tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribunitiæ potestatis ac pro-

vocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se a privato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor Decemviri invadit. Franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit, Decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta Decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant Decemviris, *ut omni ope a seditione milites contineant.* Ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipsi cruore tota in se castra convertit. et togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberum aversarentur. Sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se*

superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse : nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse : sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, misera, sed honesta morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quam audita indigniora potuerint videri; simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant simul his quæ acta Romæ audierant perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, et viros et armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi. quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, Ser. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent; aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur, deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent: his se daturos responsum.

LI. Dimissis legatis admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo*

minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab Decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, et ipse priusquam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes Decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si Decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus quarum causa creati essent, depposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis. scituros quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam quam Horatius et Valerius vociferabantur, *Quid exspectabilis, Patres Conscripti? Si Decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, Decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorum? Quid, si hostes ad urbem*

veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium: quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu Decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, Decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie et motus initio et exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante Decemviros creatos auxilia plebis fuerant: et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De Decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et, prius pene quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis quam gladio opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit nec inferendo injuriam nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii Decemviri, quando-

quidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio, et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quominus Decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut Decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu Decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reiquepublicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium: inde L. Icilium et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriæ est: et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante Decemviros creatos gesserat nec in Decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab Decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione, M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centu-

riatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, Decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt; sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt. et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt. sanciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, Decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, et prætoribus, quia iisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunitia, et plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio,* inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindi-*

castis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos appellavit; et nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco,* inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non negligere humana* fremunt, *et superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocationem sustulisset; et implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat. *Suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere ne imitentur quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse Decemviros criminati sint;* ait *se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, et consulares, et tribunitias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? Se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris, an vere data sit.*

LVII. Contra Virginius unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi Decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut*

bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges Decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, qui perosus Decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant quos moveret sua magis pietate, quam ejus pro quo agebat causa. sed Virginius *sui potius ut misererentur,*

orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent, qui ad auxilium plebis creati ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur. itaque spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio quam non prohibita invidiæ fecit. testis productus, qui septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit. Manesque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui Decemvirorum fuerant: quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestati, *Et libertatis,* inquit, *nostræ, et pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint Decemvirorum suppliciis: et nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio cura fuisset, et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin turbato reipublicæ statu tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio an (qui tum animi ab Decemvirorum infeli-

cibus auspiciis, Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positus, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad prælium, responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando ac nequicquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret: et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus et arma tegerent. igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde quum animos collegissent, et undique duces, victisne cessuri essent, increparent; restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut Decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis. at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi*

accidere. Aventini, Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque eamdem indolem militibus Romanis post exactos Decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite, juvenes,* inquit, *præstare virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos immissis equis exigite e campo. Non sustinebunt impetum, et nunc cunctantur magis quam resistunt.* Concitant equos permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies et consul ipse visque omnis belli fertur in castra; captisque, cum ingenti cæde, majore præda, potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excursionibus sufficiendo præliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere quam meminisse ignominiæ Decemvirorum ductu acceptæ, parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum: sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum,* inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos, milites, mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. si trahendum est, ego ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem qua institui disciplina efficiam. si jam satis animi est, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* affirmat. Reliquum diei

apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus; veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque et hosti se opponunt, et æquato primum periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, et locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius: simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum sicut in Algido res sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum: et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. Multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquam ante*

de triumpho per populum actum. semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. In eamdem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphantem est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habiturus e lege potius comitia quam ex voluntate Patrum; injecta contentione Duilius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles Decemvirorum esse, comitia habuit; et quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur sanciret; et ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint; hi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseve-

rasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret:* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius consules facti coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset. jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum et Agrippa Furius consules inde facti nec seditionem domi nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod per-

suaserant iis duces, cupidi prædarum, *biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse! Hanc ego ignominiam (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? Satis honorum, satis superque vitæ erat. mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos, Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. Dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis: concordiæ causa concessimus. Decemviros desiderastis; creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est: coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis: creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunitium, provocatio-*

nem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupata mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. *Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum fěceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? Vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem et liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus; et in castris, non in foro faciebatis; et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, et in foro vivite. Sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud*

multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, bellum et arma spectabat: et agrestium fuga, spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis quæ subjiciebantur oculis nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri, et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum concordiæque ordinum, et temporum inprimis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.* Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam;* omnis juventus affuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in Campum, quarta diei hora mota ex Campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequen-

tibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit: castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties reballessent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret: moradimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prælium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveneretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi. quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ, mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quintio venit, *victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem

collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant. reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar*. Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam causam summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre. Agrum de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.*

LXXII. Consules quum Scaptium, non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo; quum*

præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium nomen. populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas, et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quicquam bono causæ elevatur dedecus judicii. idque non Arcinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

LIBER QUARTUS.

EPITOME.

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ. Item censores tunc primum creati. Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: et ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio, finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eoque coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates quum defecissent a populo Romano, a Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea gestas adversum Volscos et Veientes, Fidenates et Faliscos continet.

I. Hos secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio primo sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo*

potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *Nequicquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum: nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset,* confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *jam ultra ferri posse furores tribunitios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis quam consulum culpa accidere. Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem ampublioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque: ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors? Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi. et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. Ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut*

tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis, et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusque sero quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur; sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? Quid esse aliud, quam minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Æquis et Veientibus allaturam? Nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et ante videor animadvertisse; nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus, sed id quod populi est repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ec-*

quid sentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse, nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? cives Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe sit, Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an, ne si sit quidem, ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiusque Decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum, novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. Census in civitate, et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat quin, in æter-*

num urbe condita et in immensum crescente, nová imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enimvero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique feminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret: id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec quod nos ex connubio vestro petamus quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus: nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis quicquam est.

V. *Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragiam cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes, et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem mo-*

destior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis: si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret,* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen, respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet: ideoque Decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret), quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum Cincinnatique et Capitolini sententiæ abhorrebant a cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunitii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere:

ut patricios desperatio primo irritata plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum deposita certamina incorrupto judicio esse. tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clœlius: quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; et imperio, et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore ut postmodum gaudeant se iræ moderatos, sciantque Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere et interregem creavere. contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum

Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino et in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum, (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit), sequitur annus haud dubiis consulibus M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ; quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium custodiæque et tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres quanquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere; id quod evenit futurum, credo etiam, rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent: et tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes. frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quæque alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Vir-

ginem plebeii generis maxime forma natam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem, fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique, excursiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest, velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs, ad expugnandam secum Ardeam, Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos quam a se urbem viderent, et alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat, qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,* respondit; *neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni* jubet: *fatentes victos se esse imperio parere. aliter tam abeuntibus quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Ro-*

mam relaturum. Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent; præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis, ignominiæ cladisque pleni dimittuntur: et quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem et plebs satis comem crediderint: et adversus tribunos auctoritate plura quam certamine tenuit. Quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis quam honorem faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum), eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi quam omnibus Rutulis divisus esset gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua. qui per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis ac-

cepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia quam testem integritatis justitiæque habebant vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequenti anno. C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus, Ludi ab Decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Petilio quæsita: qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt: ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium sisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum et urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Quin quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset, et revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam; multi ex plebe spe amissa potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto, (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat,) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc

munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere; et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: *id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore.* Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: et L. Minucius præfectus annonæ seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eamdem publice curationem agens quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare, cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri; et novos consules, quod exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret sed etiam vindicem; tum T. Quintius, *consules immerito increpari* ait, *qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam quantum animi haberent. opus esse non forti solum viro sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere, et, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein quum undique plus in illo senili animo non consilii modo sed etiam virtutis esse quam in omnibus aliis dicerent laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque a Minucio delatum ad senatum diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum; et primum circumspectans tergiversari; postremo quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare, et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem, incerta existimatione facti, ad concionem vocari jussit; et *Mælium jure cæsum* pronunciavit, *etiamsi regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis et liberos consulis liberatoris patriæ propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper Decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam: in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, Decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit. Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus quam sperandus fuerit, fru-*

mentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis quam pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset dissiparentur, bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur. jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos: idque potissimum exemplum a patricio homine introductum: nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem, et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam consulum comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prelatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem: in-

terventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum; nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, et L. Sergius Fidenas, a bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor quam lætitia fusis hostibus fuit: et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum, ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quintium Capitolinum, et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere; collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita: et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur, Falisci postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veien-

tem Capitolinus Quintius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulcritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innixus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia: caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit. intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis, repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant: fuga non minus trepida quam in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averterat-

que in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse exposui. Ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur: titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ. quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis: qui favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens; Servilio cædem civis indemnati objiciens: quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a

populo duumviris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Julio iterum et L. Virginio consulibus tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido aut montibus aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias: a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere; signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso a castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus, censores, villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero Marcum Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepanti editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum a

scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus veri est. sed inter cetera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis exscidii, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum iis belli, quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere quod monumentum esset dictaturæ cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus. Concione itaque advocata, *rempublicam foris gerendam* ait, *tutaque omnia præstanda, deos immortales suscepisse: se quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa,* inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiæ intuentem quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis

a censoribus, nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ deum iræ avertandæque a populo pestis causa fecere: magna tamen clades in urbe agrisque promiscue hominum pecorumque pernicie accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata; neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruria ad Fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eamdem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei, ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Parva nunc res et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti; nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere: ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quam unquam ante muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent; et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse; si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis quam ab senatu vinci maluerunt: *proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum*, memorantes: *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat,) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab

urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti opes res egebant, consul nec animo deficit nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant; et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio, ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis?*

aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares. necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Hæc locutum, exsequentemque dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat; et moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus suis advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet in variis opinionibus: et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana* appellata sint; quum qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit, ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primum

per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu quum petissent, et pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio et Q. Servilio et Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgarique contactu in homines morbi. Et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui nisi Romani dii, neu quo alio more quam patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu

indiceretur bellum, an satis esset senatus-consultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi. tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ quam cladis est acceptum. Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis. et, quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consules dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit, et ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quominus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam; et in muris armati dispositi, et justitium in foro tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quam urbi similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexies victum pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quam oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires,*

eadem arma gerere. se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antea Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert, peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit equestri auxilio, signum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies inaudita ante id tempus inusitataque. ignibus armata ingens multitudo facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius quam prælio territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro*

inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum et suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro neque in montes unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem: eodem et Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat), cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe quam in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis; exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classibus

quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidem annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne, et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore. nisi in trajectu forte fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odisset stupens, in æterno se ipsa teneret servitio : et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret. Eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina, periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore ; neque sperandum neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori : an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos : primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse : desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

XXXVI. Hujus generis orationes cum assensu auditæ in-

citavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, et, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebis nec cum absentibus iis qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ii quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occœpere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse. Vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt, et C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quod victoris populi exercitum adversum victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus: ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus ga-

leæ, et incerti trepidant applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre quam fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante: nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium, motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus qua viam fecerant; et consul legionesque Romanæ, quum quod tegumen modo omnis exercitus fuerat nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. quo quum circum sedentibus nunciatum esset castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Vol-

scorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia atque eamdem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eo fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat; et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet, gratulantium salvos victoresque redisse equites; et ex mœstis paulo ante domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio et T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent: C. Junius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Ita-*

que ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem. Postea ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen et clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium, credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta, et iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium, fecit: quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo

ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus et fidens innocentiæ animus esset,* quærebat. *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse.* modo ad collegas: *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribunitiam potestatem?* Quum illi, et de Sempronio, et de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit,* inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno, Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret concessum est. Quemadmodum bellum minore quam timuerant dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæstores duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, a consulibus relatam, quum et Patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent; totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules quam tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis pa-

tricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, deorum providentia curaque exceptam,* memorabat, *Veientibus induciis et cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpit terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos? Quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quominus quatuor quæstores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunitia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi: *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse quam fidei.* Ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum et innocentia tutum, et magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat), ratis, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ quam publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem*

forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat. Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, abstinere jocis, colique sancte potius quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

XLV. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium: annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti quam clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis conjurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum: se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla,* inquit, *nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem et contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior Reipublicæ esset, quam ad Veios fuisset; et, velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces, legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, (vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat, magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt), novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique

acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam.* coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato et L. Servilio Structo et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartum, et Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ, (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat), atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant: quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui Decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum consilio dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre. proavum enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis, per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius quam majestatis memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso se-

natu prensantur a principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque *jam nec consilium sibi suppetere* diceret, *nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur. tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, *quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros* ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione advocata, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent; deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam, et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, po-

stremo in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti; simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti, *dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse; Malum quidem militibus meis,* inquit, *nisi quieverint!* Quod auditum, non concionem magis quam mox Patres offendit: et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Postumium in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis,* inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? Tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent? an honores? quos adversariis vestris potius quam populi Romani propugnatoribus datis. Ingemuistis modo, voce hujus audita. quid id refert? Jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat, misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor, et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit, acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo, quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam,

eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate, per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc ipsa indignitas angebat animos: non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ quam speraverant fuit, quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum, curamque corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta

civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames quam pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt, quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. Manio Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: repente nunciatur arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen, pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa, detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum collum torsisset; metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere

quæstores jussit, tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati, quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit. et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: quum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id quod tamdiu vellent et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi majorum loco cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque, nusquam alio quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum mira opportunitate Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixe tribuni, sibi

plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant tribuni expediebant. inclinante deinde fortuna ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse; alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum; Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant), quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, (seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset), fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, *Quod abditi intra muros, populabundos in agres vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium

populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam quam res erat nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei læti discordia Patrum, *nihil esse in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique hominum numero essent. si quando promiscui honores, communicata respublica esset; tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent. Interim patricii soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.*

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem, disseruere, tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu,* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita (credo ob iram dictatoris creati), tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum

prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere ne, priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit quam in tribunis. qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen nec vivi nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus, qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, et cum periculo retineri. nullum annum esse, quo non acie dimicetur. et, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numera-

bant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacunque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt, urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium, fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agita-

tum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quam ipsi militassent, et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus collaudari, et a militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. et lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt. sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis, inter Ferentinum atque Ecetram, signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii

habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus exscidium est dictum.

LIBER QUINTUS.

EPITOME.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem, militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo

auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, *Sta miles, hic optime manebimus.*

I. PACE alibi parta, Romani Veiique in armis erant, tanta ira odioque ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quam ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quod æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? Nullam profecto aliam inven-*

turos, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes. militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos Decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent: quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: et ne in turba quidem hærere plebeium quemquam, qui, s :nihil aliud, admoneat collegas, liberos, et cives eorum, non servos militare; quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo: et quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque quam munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an*

causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quicquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe sive contra plebem est: *et, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent, sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?*

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exercitum noluerunt, non utile solum sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. Quam orationem, non apud vos solum sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. Quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, et lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat,* Annua æra habes, annuam operam ede. an tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium accipere? *Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus; agique tanquam cum patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani et perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos, si non ante abscedimus quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est, ob unam mulierem, ab universa*

Græcia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet quia levis causa belli est, nec satis quicquam justi doloris est quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt; in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet?

V. *Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non a cupiditate solum ulciscendi sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucta creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas, testudinesque, et alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. Loquor de opere et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant, missuros, quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis,*

qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra: non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis, longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. *Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parta victoria frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi stuidum ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sylvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse; et se juxta hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis, utrum tandem finitimi populi Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe cirsumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? Quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veien-*

tibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire; et dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant; et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiuntur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent; dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent; quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se* aiunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint*, negant *se inde prius quam capta urbe hostium redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati quibus responsum daretur, aut li-

mine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ: donec revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere.* Et equiti certus numerus æris est assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum quam adversus hostes animi habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra oppugnabantur: concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. Una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio

invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste quam vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent*. In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer quam non plus in his juris quam in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. Proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: et collegæ aut facient quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios et ad Capenam

et ad Falerios et in Volscis ut Anxur ab hostibus recuperaretur. et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant, æraque militaria, velut fænore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.* Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans; *legem Treboniam sublatam et cooptatos tribunos plebis, non suffragiis populi sed imperio patriciorum: et eo devolvi rem, ut aut patricii aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. Quum arderent invidia non Patres modo sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter et qui cooptaverant, tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, qui-*

bus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse. nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos; qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri ut consenescat ad Veios juventus; nec de agris nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones et resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis et ab senatu et a populo Romano et ab ipsorum collegis factum esse. nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse; et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse; et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos prædamnatosque venire ad populi judicium: et existimare defunctos se esse satisque pœnarum dedisse quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse si occasione ulciscendi læsos arment.*

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante; Virginio deprecante, ne infelicior domi quam militiæ esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam

factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius et Cæso Fabius. A M. Furio in Faliscis et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta quam bella tractabantur: et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus

M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque, et Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii et Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus quam belli cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo sed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira deum: quos pestis ejus*

arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere; nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent haruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primo velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan quæ dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando*

aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes, exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. *aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Romanis indignitas major quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: et receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu conteneri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipitamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii

Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profecto aliud esse quam magistratus vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu; auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita; postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium. qui priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus, permissu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. Me jam non eumdem sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ; sensus oculorum atque aurium hebetes: memoria labat; vigor animi obtusus. En vobis,* inquit, *juvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplina mea, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque, quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate, cum iis quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque, tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum

bellum majore animo gerunt quam consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quam cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est; et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad exscidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maxime timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, exspectatione hominum majore quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantum fudit hostes sed castris quoque exuit, ingentique præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est; haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: et a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad

opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam ante omissum quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potestate populi Romani, quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contra suspectam et invisam semper eam pecuniam fore aiebat, causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum præbituram. *Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo, criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra.

XXI. Tum dictator auspicato egressus, quum edixisset ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram tuamque mox futu-*

ram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt: mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites ut adaperto cuniculo exta raperent et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si quæ similia veri sunt pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem, neque affirmare neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit: et pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescet pugna: et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quam minimo publico populi Romani liceret.* Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona ven-

didit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset, nec senatui; sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veiis essent, amoliri tum deum dona, ipsosque deos, sed colentium magis quam rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus, quod id signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. dein quum quidam seu spiritu divino tactus seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem qui voverat Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultima clade indicantis, quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quam accepisset, postremo jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est Veios captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicæ sortes notæ, et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates diis agentium erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Junoni Reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matris. atque

his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati, terna jugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta, quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro?* Urbem quoque urbi Romæ, vel situ vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incoli a populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani quam quicquam earum rerum rogaretur; (*quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse: quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque majorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse. ut relinquant patriam atque cives,*

nullam vim unquam subacturam, et T. Sicinium, is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat, *conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente et auctore urbis Romæ.*) hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant), nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus, dignitatibusque, et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat.

XXV. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse; furere civitatem, quæ damnata voti, omnium rerum priorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere stipis verius quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur. urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: *eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse.* absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope

evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem: sed largitioni tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius, Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta, præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi, eamdem virtutem et oderant et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata spe, quum frumentum copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus suppeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset, ni fortuna, imperatori Romano, simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere, nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modo brevioribus, modo longioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem,*

inquit, *tui nec populum nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est eritque. Sunt et belli sicut pacis jura : justeque ea non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos et ipsos qui nec læsi nec lacessiti a nobis castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re novo vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo efferati odio iraque, Veientium exitum pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulcrius est, melius nos sub imperio vestro quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam deductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque hostibus victis, quum in urbem redisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio, partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quam suis. qui legatorum nomen donumque et deum cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis

justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit, et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito agmine negligentius, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; *fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste;* conclamat universus exercitus, merito se ea audire, fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. Et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii. præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno prælium fuit. sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est: tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ a Postumio laureatæ sequuntur, *victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum.*

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum

consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira: et pessimo exemplo innoxii, denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere, *quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent.* Hæc propalam concionabundos in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris focisque et deum templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari; quotidie se frui monimento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lux, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent:* Capitolium, sedem Vestæ, cetera circa templa deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant sed precibus, et inter preces multa deorum mentio

erat, religiosum parti maximæ fuit: et legem una plures tribus antiquarunt quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quominus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules Magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est; fusis hostibus prius pene quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno, novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo, propter famem pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis, superbia elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta. nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia.

XXXII. Itaque quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset, Kalendis Quintilibus magistratum occœpere, L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsinienses provincia evenit: Salpinates, Agrippæ Furio et Servio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente ege-

runt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, *Se in Nova via*, ubi nunc sacellum est, *supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare.* Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus et clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse,* in exsilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *Si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent.* absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes transisse agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte seu quo alio Clusino adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum, ante Romanum imperium, late terra marique opes patuere. mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis

Apenninum, ad Inferum mare; postea trans Apenninum totidem quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua tum publica præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videderetur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit. *quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset.* Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit: quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvere ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis, communirent. ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum, ibi omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuere Libui) considunt: post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus

trajecto, non Etruscos modo sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium Romamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inusitatas cernerent et genus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, *Ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci quam armis.*

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis, in re trepida, sit imploratum. et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini partem finium concedant. aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis se accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possent quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma,* Romanis quærentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset;* quum illi *se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse,* ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur et prælium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, re-

ceptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatumque ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur. sed ne id quod placebat decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult), civitas, quæ adversus Fidenatem et Veientem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc inusitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt

aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam et vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore: adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus, hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit: unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent, aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petisset, nemo superesse quemquam præter eos qui Romam refugerant,

crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus. Primo adventu, quo accesserant ad urbem, (*mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret*), deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die, similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatuque robur, in arcem Capitoliumque conscendere; armisque et frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesque et Romanum nomen defendere: flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre; nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. *Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ.* Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque *simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.* Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia.

XL. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exito, quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maxime plebis, turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat,

ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas; sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere; cetera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens, inter ceteram turbam quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnæ remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam, vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta et referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quam clausa invadendi: adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis.

Ad eos veluti simulacra verti quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso, iram movisse: atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia, terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant; velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ullum erat tempus quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent. Et jam quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum, ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur, experiri ultima et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur. inde clamore sublato ac testudine facta, subeunt. Adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito, scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere

clivo restitere; atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parent. cujus ad id tempus immemores, et quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe, ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit. qui mœstior ibi fortuna publica quam sua, quum diis hominibusque accusandis senesceret, indignando, mirandoque ubi illi viri essent qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper quam felicius gessissent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea: nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti: et invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt), gratiæ referendæ; et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis quam firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus majus etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omni Galliam fieri; prima vigilia capite arma frequentes. Me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno, veluti pecudes, trucidandos tradidero; non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti quam mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicuti prædictum erat, castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque, et spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, et congregatos agmine prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veiis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animo cepit: *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis quin extemplo impetum facerent: compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere: duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens, similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Veiis interim non animi tantum indies sed etiam vires crescebant. Nec Romanis solum eo convenien-

tibus ex agris, qui aut prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent, maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus. Sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Cædicius negare se commissurum cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset: adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde qua proximum fuit a ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: et ad magistratus ductus mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem degressus, nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet) non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam: quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere, lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum adscensu æquo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi sublevantesque invicem, et trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem sollicitum animal ad nocturnos strepitus excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens vadit: et dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adherebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii

congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ad tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, et quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam: ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse, et apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat; Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu et angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent; dicitur, avertendæ ejus opinionis causa, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum jubet, parat, instruitque quibus haud impar adoriatur hostes; interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum

sent, jussit: jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut pacisceren-tur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimæ per se adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua: et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

XLIX. Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis et natura inæquali: et omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio, ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostes possedissent, re-*

stituerentur, terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deum immortalium esset. Ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; et ob eadem hæc, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus; et, quum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint, habitaverint, victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseritur; et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum dein-*

ceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid? hæc tandem urbis nostræ clades nova num ante exorta est, quam spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum; quam gentium jus ab legatis nostris violatum; quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi captique ac redempti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum Orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum; et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cædem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum, vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti; publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cærimoniis potest. Et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Jovis epulo, num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam in monte Albano*

Lavinoque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos deos transtulimus Romam et instituimus novos. Juno Regina transvecta a Veiis nuper, in Aventino, quam insigni, ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri. Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus; si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis; si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? et vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen, peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia quæ auspicato agimus, omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meministis ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis, priusquam quale sit audieritis), etiamsi tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis*

in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consciсeremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut jam novis copiis veniant (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque vestros quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter sylvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? et quod singuli facturi fuimus si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde aut Gabios aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, (etsi minus injuriæ vestræ quam meæ calamitatis meminisse juvat), quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt; saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam*

novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis: quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cœlo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii.

LV. Movisse eos Camillus tum alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebat maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit opportune vox emissa, quod, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, et plebes circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis quam divisæ similis.

NOTES.

BOOK III.

i. The tribunes of the plebs again agitate for an agrarian law, having on their side the support of Tiberius Æmilius, one of the consuls of the year. The popular excitement is allayed by a proposal emanating from the other consul, Quintus Fabius, to colonize Antium, and to distribute among Roman settlers the territory which had been taken from the Volsci. —*Fabius Quintus.* The prænomen is here put after the nomen, unless indeed the 'Quintus' be merely a corruption of 'qui unus' accidentally repeated. Similar inversions may be observed in IV. xviii., 'Capitolinus Quintius;' VII. xxii., 'Manlius Cnæus;' and elsewhere. Sometimes also the cognomen is placed before the nomen, as in IV. xxiii., 'Macer Licinius,' etc. This transposition of the nomen and cognomen becomes of frequent occurrence in writers of the time of Augustus and Tiberius, e. g. Velleius Paterculus (II. xcvii. cxii.).—*possessores et magna pars Patrum . . . averterant,* "the proprietors, who constituted a large section of the patricians, complaining that the chief man in the state was implicating himself in tribunitian proceedings, and was making himself popular by liberality with what was not his own, transferred the odium of the entire affair from the tribunes to the consul." 'Et' after 'possessores' is explanatory; so 'que' is sometimes employed.—*aliquantum agri,* "a considerable quantity of land." 'Aliquantum' answers to the German 'ziemlich viel,' and to our word 'some,' in the sense of 'no trifling quantity,' 'a pretty good deal.'—*Triumviros agro dando.* It was usual to appoint triumvirs for this purpose, but it was not a universal custom.—*creat,* i. e. creandos curat (consul).

ii. War against the Æqui: in a fiercely contested pitched battle the Romans are victorious. The Æquian populace urge upon their military commanders their inferiority to the Romans in the open field, and clamour for an irregular and marauding method of carrying on hostilities against them.—*in Algidum* sc. montem. This mountain, or rather chain of mountains, the usual battle-field in the wars with the Æqui, extended in a south-easterly direction from Præneste as far as the Mons Albanus, running nearly parallel to the Tusculan Hills, and separated from them by the Via Latina: the ridge is now called Monti di Veletri. On one of these hills lay a celebrated mountain fortress of the Æqui, called Algidum, near the modern Cava or Rocca di Papa.—*ne timete.* The imperative with 'ne' is conversational and poetical: the more usual prose would have been 'nolite timere,' or 'ne timueritis.' This is the only instance in Livy of 'ne' followed by an imperative.—*longum venire noctem . . . faceret,* "counting it a tedious night that was coming, inasmuch as it would interpose delay to the combat." So eager were the soldiers for the fray, that they ill brooked the interval even of a single night.

iii. Their tactics changed, the Æqui are nevertheless completely de-

feated on one of their predatory expeditions. A census is held, for the ninth time from the foundation of Rome.—*ad urbem quoque.* 'Quoque' is often used in the sense of 'even' (like the German 'auch'). With a negative it is not so used by good Latin writers; these invariably employ 'ne . . . quidem.'—*quod nihil minus . . . poterat,* "because that nothing could have been less feared [nothing was more unlikely] than that [ne] an enemy defeated, and almost besieged in his camp, should have any thought of marauding."—*exercitus et legiones.* Hendiadys.—*ab his proximi . . . vaniora,* "those nearest [to the gates] communicated to others their mere hearsay uncertainties, and on this account [i. e. because they were mere hearsay] all the less to be regarded." This explanation, such as it is (and it does not appear to be by any means unexceptionable), differs from those usually offered. Moeller explains 'eoque vaniora' thus: 'quæ tanto facilius novis accessionibus augeri possent.' Perhaps Alschefski is right in reading 'proxime' in the sense of "not quite, not distinctly, hardly."—*præter orbos orbasque.* Atque etiam feminas omnes, pueros, servitia, negotiatores, opifices inquilinos: quorum quidem inquilinorum magna Romæ copia erat, propterea quod Romani fere agris vacabant, nec vulgo tum aut institores erant mercium, aut ulla sellularia arte victum quærebant. Horum omnium, quos modo recensuimus, numerus, Dionysio auctore (lib. IX.), his temporibus civium censorum numerum triplo excedebat. Crevier.

IV. The consul Furius fights unsuccessfully against the Æqui, and is besieged in his camp.—*Furios Fusios,* etc. Livius his verbis indicat, eos, qui antea Fusii discebantur, postea Furios dictos esse. Olim enim litera R in nullo vel parcissimo usu erat apud Romanos, ejusque loco adhibebatur litera S. Drakenborch.—*ab Ecetranis Volscis.* The city of Ecetra, in the territory of the Volsci, was at this time a Roman colony.—*Hernici.* These dwelt between the Æqui and the Volsci.—*videret ne . . . caperet.* This was the usual form in which absolute power was conferred upon the consuls during any period of extraordinary danger or alarm.—*proconsule.* This is the first mention in Livy of a proconsul.

V. T. Quintius liberates the besieged army.—*carpere vires Romanos* dicuntur, qui Romanos variis locis aggrediuntur, et ita efficiunt, ut copias dividere necesse habeant, eo animo, ut deinde tanto facilius distractos superent. Drakenborch.—*decumana porta.* Of the four gates of a Roman camp, the decumana porta was in the rear, and was the most remote from the enemy: it was so called because the tenth cohort of each legion was stationed at that end. Opposite thereto, in the front of the camp, was the porta prætoria, so called from its proximity to the prætorium or general's tent: towards this extremity of the camp was stationed the first cohort of each legion. The other two gates were called, respectively, porta principalis dextra, and porta principalis sinistra: they were situated at the two extremities of the principia.—*Antias Valerius,* the author of Annales Romanæ, lived in the time of Sylla: he was contemporary with Licinius Macer, and with the poets Lucretius and Catullus.

VI. A pestilence rages at Rome. The Hernici entreat in vain for aid against the Æqui and Volsci.—*Kalendis Sextilibus,* "on the first of August." For an explanation of the Roman plan of reckoning the date of the month, see note on Cæsar, B. G., p. 163. The sixth month of the Romulian year, which commenced with March, was called Sextilis at first; but its name was afterwards changed to Augustus, in honour of the (so-called) emperor of that name.—*anni,* i. e. of the consular year. But from A. U. C. 598, the consuls entered upon the duties of their office on the

first of January.—*circuitio ac cura.* Circuibant vigilias et eas recte obeundas curabant ædiles plebei.—*ædilium plebei.* Hoc primum loco Livius ædiles plebei appellat.

vii. The dreadful state of the Romans is described.—*fremitu orto,* i. e. fremitu orto rogitantium inter se, *quid in vasto,* etc.?—*curio maximus.* To each of the thirty curiæ into which the city had been divided (I. xiii.) there was appointed a curio; and of the thirty curiones one acted as president or moderator, and was entitled curio maximus.

viii. The sickness having at length abated, the consuls march against the Volsci and Æqui and repeatedly defeat them.

ix. Fresh disturbances break out at Rome. C. Terentillus Arsa, a tribune of the plebs, proposes to limit the power of the consuls by means of a system of written laws concerning the imperium consulare.—*legem se promulgaturum.* The word 'promulgare' may be used with reference to a proposed measure (rogatio), even though it should never become law. Festus says: '*promulgari* leges dicuntur, quum primum in vulgus eduntur, quasi *provulgari.*' The terms of the proposed laws were usually written out and hung up for public inspection during three market-days (nundinæ).—*in speciem.* Species hic notat, quod esse videtur, sed tamen non est. Drakenborch.

x. Triumph of the consul Lucretius. The Volsci and Æqui renew the war. Internal commotions.—*ovans.* Compare note on I. xi, p. 120 of Part I.—*libri* sc. Sibyllini.—*Hernicos ad partes paratos,* "that the Hernici are ready for their parts (à jouer leur rôle dans la pièce)." 'Pars' in Latin is used to denote the part (rôle, Rolle) played by an actor in a drama.

xi. A prosecution is instituted against Cæso Quintius on the charge of acting with violence towards the plebs and the tribunes.—*comitiales dies,* i. e. dies, quibus comitia haberi poterant. Cf. I. xix.—*mulcatus nudatusque abibat,* "with beaten body and torn clothes." Drakenborch says: non de circumcisis vestibus ad præbendum lictori tergum accipiam (privatus enim erat Cæso Fabius, ideoque lictores ei nulli apparebant), sed cum Grutero de vestimentis in tumultu ereptis. Those who contend for any other interpretation than this, must at least admit the existence of a somewhat comical hysteron proteron in the text: for certainly the usual mode of procedure is to strip, if at all, *before* not *after* the administration of corporal punishment.

xii. Some of the most distinguished patricians in Rome plead, but in vain, in defence of Cæso Quintius.—*cui Cincinnato cognomen erat.* 'Cincinnatus' means 'with curly locks.' It is derived from *cincinnus* = κίκιννος. Cognomina were not unfrequently derived from personal peculiarities, e. g. Scipio Nasica = Big-nosed Scipio. The cognomen conferred upon a man descended to his posterity, though not necessarily accompanied by the circumstance which had suggested it.

xiii. Cæso anticipates his condemnation by withdrawing into exile to Etruria.—*Subura.* This was a district of Rome, lying in the hollow between the Esquiline, the Viminal, and the Quirinal. It was a place of great recourse, being particularly frequented by fashionable debauchees.—*medio decreto* (= decreto, quod inter duo extrema medium fuit), *jus auxilii sui expediunt* (= extricant). The tribunes feared to give Cæso a full and complete discharge, on account of the excitement of the populace: they were reluctant, on the other hand, to throw away the chance of increasing their influence among the patricians, which the appeal of Cæso had given them. They therefore had recourse to a compromise.

xiv. The younger patricians, and particularly those who had been on terms of intimacy with Cæso, continue to exhibit the most determined opposition to the Terentillian law upon every occasion of its being mooted; at other times however they comport themselves with courtesy and urbanity towards the tribunes and plebeians. The measure is put off from time to time during the entire year.—*sic adorti sunt, ut nemo unus, etc.* These high-mettled youths assailed the tribunes as one man;—with such uniform vigour and determination, that they all gained an equal amount of credit among those of their own order, and got equally into bad odour with the plebeians.—*adesse in foro*, "to attend in the forum." *Adesse.* Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, juvare. Crevier.—*mansuefecerant plebem*, sc. juniores patrum.—*permulcendo tractandoque*, "by soothing and coaxing."

xv. The Capitol is surprised by a body of exiles and slaves, with Appius Herdonius, a Sabine, at their head.

xvi. The consuls and patricians are agitated by various apprehensions. The tribunes affect to treat the attack upon the Capitol as a *ruse*, devised by the patricians for the purpose of diverting the people's minds from the subject of the law.

fidem abrogare=non habere fidem, non credere. 'Non credendo' is characterized by Crevier as an empty and superfluous gloss.—*vixque concordia sisti.* Had there been unanimity and harmony in the state, even then the situation was beset with difficulties.—*ac emergentibus.* Raro admodum et fortasse nunquam particulam 'ac' reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, et alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura quorumdam codd. 'ac mergentibus,' nempe rempublicam.

xvii. The consul P. Valerius upbraids the tribunes and the populace for their abandonment of the republic to the perils which surrounded it. The consuls take precautions against any sudden assault that might be made upon the city by the Sabines or Veientes.—*consularis imperii oblitum*, regardless of the limits by which the consular authority was circumscribed; proceeding as if the power of a consul were unbounded and irresponsible.

xviii. The people of Tusculum spontaneously hasten to the succour of the Roman state. By the influence of L. Mamilius, the Tusculan dictator, the Roman people are induced to attack Herdonius and his confederates. The consul, P. Valerius, is slain in the contest; Herdonius and many of his band also fall; and finally the Capitol is recovered.—*sociales deos.* Deos arbitros et testes pastorum quibus socii inter se devincti sunt.—*si edoceri se sissent.* Si se sivissent edoceri, quænam in lege, quam ferebant tribuni, occulta frons lateret.

xix. L. Quintius Cincinnatus, the father of Cæso, is appointed to the vacant consulship, *vice* the fallen Valerius. He inveighs against the license of the tribunes and the people, and rebukes the listlessness and timidity of the consuls and the senate.—*neque sacri, neque sancti.* 'Sacer' is that which is holy, consecrated by religion; 'sanctus' is that which is inviolable, consecrated by law, being in fact a participle of 'sancire.' Hence 'sacer' means sacred in a higher sense than 'sanctus.'

xx. The tribunes stir up the plebs against the patricians, and oppose the levy.—*in peragendis* sc. rebus, negotiis vel actionibus, quarum Quintius auctor fuerat.—*persequi quærendo*, i. e. instare, ulterius progredi quærendo.—*de proferendo exercitu.* Crevier would expunge 'exercitu,' and read 'de proferendo (se) agere.'

xxi. Decrees of the senate respecting the demands of the tribunes and the plebs. L. Quintius addresses the senate in an animated strain of censure.—*vos elevatis eam.* Vos vestram auctoritatem imminuitis, pondus ei detrahitis.

xxii. The Volsci are defeated by the Romans.

xxiii. The Æqui surprise the citadel of Tusculum by a night attack; by the aid of the Romans it is retaken. Its former captors are stripped of their arms and made to pass beneath the yoke.—*quo postquam ad extremum ventum est.* Postquam eo tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.—*exercitu relicto.* Legendum videtur 'reducto.' Vox 'relicto' procul dubio vitiosa est. Crevier.—*ingenti certamine,* acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

xxiv. Fresh contentions arise between the tribunes of the plebs and the patricians. The interrupted census, the tenth since the foundation of the city, is now completed.—*Volscio teste,* i. e. ob testimonium Volscii.

xxv. War with the Æqui. Their general treats disdainfully the Roman ambassadors who are sent to his camp to complain of aggressions upon the territory of the Æqui.

xxvi. A large force of Sabines approach the city, devastating the country in their progress. The consul Nantius retaliates by repeated nocturnal incursions and marauding expeditions into the Sabine territory. The other consul, Minucius, sent against the Æqui, fails to accomplish the object of his mission, and is besieged in his camp. L. Quintius Cincinnatus is appointed dictator.—*Eretum* was a town of the Sabines, on the Tiber.—*insperatum,* i. e. quod quis non timuit. Nam 'sperare,' ut Græcorum ἐλπίζειν, sæpe de re mala. Doering.—*operæ pretium est audire.* Digna res est, quam audiant et attendant ii, qui omnia, etc.

xxvii. The dictator, L. Quintius Cincinnatus, marches towards Algidus, to the relief of the consul.—*quum stipendia pedibus fecisset,* i. e. quum in peditum numero militasset.—*cibariis coctis.* This may mean not merely cooked provisions, but such as required no cooking.

xxviii. The dictator with his army surrounds the Æqui, and afterwards compels them to pass under the yoke.—*nocte initum prælium est* a legionibus consulis. *Legionibus dictatoris significant* (consulis legiones), *ab ea* (i. e. *a sua*) *quoque parte rem in discrimine esse* (sive *pugnari*).—*oppido Corbione.* This was a town of the Æqui, near Vitellia, now Corboniano.

xxix. The dictator Quintius, having distributed the booty among his own soldiers, to the exclusion of those of the consular army which they had released, returns in triumph to Rome. M. Volscius is condemned for false testimony, and goes into exile to Lanuvium (Civita Lavinia: see note on Book I. chap. i. p. 109 of Part I.).

xxx. War with the Æqui and the Sabini. The number of tribunes of the plebs is raised to ten.—*vincebatur consulare imperium tribunitio auxilio* = vincebantur consules a tribunis. The consuls had the imperium, the tribunes had not: to the latter simply belonged a 'latio auxilii' against the consuls.

xxxi. From an excess of rain there results a scarcity of food. Ambassadors are sent to lower Italy and to Greece to gain an acquaintance with the laws and institutions of the Grecian states.—*de Aventino publicando,* i. e. publici juris faciendo, plebi ad ædificandum dividendo. This measure (lex Icilia) was proposed by the tribune L. Icilius. We are told by Dionysius that a great part of the Aventine Mount was even still covered

with wood, notwithstanding that it was situated within the walls: the newly imported citizens from Politorium and elsewhere (I. xxxiii.), to whom it had been assigned, had occupied but a part of it. The lex Icilia provided that all the unoccupied part of the hill, and also any that might have been taken possession of by violence or fraud, should now be devoted to the general good, and that every Roman citizen should have the free privilege of erecting thereupon a habitation for himself and his family.

xxxii. Famine and pestilence visit Rome. The ambassadors return with the Athenian laws; it is determined to appoint decemvirs to arrange and codify them.

xxxiii. Decemvirs are accordingly chosen. At first they exercise their functions with justice and moderation.—[*anno trecentesimo altero.* 'Trecentesimum alterum' credimus ex vi verborum esse 'trecentesimum primum.' Hic quidem numerus non convenit ad rationes annorum exactorum, quales in ora libri a nobis notantur, nec fortasse ad annos ab ipso Livio alibi notatos. Sed hunc eloquentissimum scriptorum in subtilibus ætatum ac temporum computationibus diligentem ac religiosum fuisse, non facile nobis persuademus. Crevier.]—*decimo die*, i. e. decimo quoque die, "every tenth day." The 'quoque' is dispensed with on account of the following 'singuli.'—*cujus rei*=accusator ejus, cujus, si reus esset factus, etc.

xxxiv. Ten tables of laws are submitted to an assembly of the people, and, with slight modifications, are approved of.—*quum promptum.* Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hos jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, velut ex oraculo prolatum, sive depromptum; tum præterea legibus condendis operam dabant decemviri. Crevier.

xxxv. Second year of the decemvirs. Intrigue and cunning of Appius Claudius.—*Nundinum* is an abbreviation for 'novendinum,' as 'nundinæ' is for 'novendinæ,' both words being derived from 'novem' and 'dies.' 'Nundinum' and 'nundinæ' are identical in signification, excepting that the latter only is sometimes used in the sense of a market-place; the form 'nundinum' is only employed in conjunction with a numeral. In a note on Cæsar, p. 163, the Roman method of computing dates has been fully explained. It will there be seen that the Romans reckoned the number of days in a given period inclusively of the day from which, and the day to which, the calculation was made. A similar practice obtains here; every eighth day was a nundinæ; but the Romans regarded the interval between two nundinæ as a period of nine days, including both the day from which it began, and the day to which it extended.*

impedimentum pro occasione arripuit, "he seized upon the obstacle as an opportunity." He converted the intended hindrance into an opportunity of securing his own re-election.

xxxvi. The decemvirs forthwith begin to abuse their authority.—*rari aditus* is genitive of description.

xxxvii. Two tables of laws are added to the preceding ten.—*captare auram* proprie de eo dicitur, qui *vento* obversus, ejus adspirationem ore patulo colligere conatur. Hic transfertur ad plebeios, qui *ad patricios* obversi, ex habitu oris eorum conjicere conantur, quæ libertatis recuperandæ

---

* So in some parts of England, the common people say "this day eight days," instead of "this day week;" "Morgen über acht Tage" is good German for "tomorrow week;" the French call a fortnight "quinze jours," and the Italians "quindici giorni."

spes superait. Drak.—*ferre, agere* (ἄγειν καὶ φέρειν), is generally used of the devastating hosts of an invading enemy: here 'agere' may be understood as referring more particularly to the injury inflicted upon the plebeians themselves, who were liable to be consigned to slavery, like captive foes, in default of payment of their debts; whilst 'ferre' has for its especial object 'plebis res.'—*quum fortuna, qua*, "since the happy issue,—the good fortune [attendant upon or resulting from it],—for the sake of which anything might be desired, always belonged to the more powerful." [Locus corruptus, quem varii varie tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: 'Hi ferre, agere plebem, plebisque res fortunasque: quicquid cupitum foret, potentioris esse.' Crevier.]

xxxviii. Third year of the decemvirate. Incursions are made upon the Roman territory by the Sabines, and upon the Tusculan territory by the Æqui. The senate is convoked by the decemvirs, and acquiesces in their authority by obeying the summons.—*Idus Maiæ*, i. e. the fifteenth of May. 'Maiæ' is an adjective, not a substantive: see note on Cæsar, p. 164.

xxxix. L. Valerius Potitus and M. Horatius Barbatus denounce the tyranny of the decemvirs.—*post relationem.* After the proposition or motion of Appius that they should proceed to deliberate upon the subject of the war. Upon the *relatio* followed the *interrogatio*, by which each individual senator was called upon to deliver his opinion upon the matter under consideration. Before this was done (priusquam ordine sententia rogarentur) however, Valerius rose and demanded a discussion upon the condition of the state at large (de republica).—*Horatiis ducibus pulsos reges.* This passage would seem to favour the opinion of those who believe that Livy consulted the work of Dionysius in the composition of his own history. There is no mention in Livy's own narrative of any Horatius having taken a prominent part in the expulsion of the Tarquins. Dionysius however relates that it was through M. Horatius that the army withdrew their allegiance from Tarquinius Superbus; and that it was in the second consulship of Horatius that Porsena, who had undertaken the restoration of the Tarquinii, was obliged to retire without having accomplished his object. Livy, with his poetic inclinings, may have forborne to record any details calculated to divest Brutus of part of his glory as the chief subverter of a cruel and intolerable monarchy.

xl. C. Claudius makes an appeal to the patriotism and public spirit of his nephew, the decemvir. L. Cornelius Maluginensis comes forward in defence of the decemvirs.—*nec iræ nec ignoscendi modum*, "the decemvirs could not discover any means of [satisfying their] anger, nor of forgiving [=overlooking] what he had said." The attack of Horatius had been of so pointed and severe a character, that to pass it by without notice would argue weakness and fear on the part of the decemvirs; on the other hand, any show or threat of vengeance would have added fuel to the flame of disaffection already kindled in the senate. [Stroth interprets 'medium quid inter iram et veniam.' Crevier explains thus: 'nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientia uti deberent.' Bauer has the following note: *Modus* per dilogiam ad vocem 'iræ' significat terminum, moderationem; non valebant iram cohibere: ad vocem 'ignoscendi' significat rationem, conditionem. Etsi et 'iræ modus' esse possit, qua ratione iram ostenderent, effunderent; timebant indulgere iræ, nec tamen ita taciti ferre, poterant. Illud mollius pæne: contexto quidem aptum utrumlibet.]—*precibus quam jurgio similis.* The omission of 'magis' or 'potius' in a comparison is of frequent occurrence in Livy.—*aut socii aut hi maxime.*

Instead of these words Crevier proposes 'aut soli aut hi maxime.' The passage as it stands is thus explained by Stroth: se (L. Cornelium) mirari, qui factum esset, ut ii maxime, qui decemviratum petissent, decemviros oppugnarent aut se socios præbendo (=socii) oppugnantium aut ipsi maxime et præ ceteris ultro oppugnantes.'

xli. The resolution of L. Cornelius Maluginensis is adopted, notwithstanding the opposition of Valerius and Horatius. The levy proceeds without hindrance.—*non erit melius*, etc. = melius erit vocem non emisisse nisi de quo consulimus.—*L. Cornelius complexus . . . diremit certamen*, "Lucius Cornelius, embracing Appius, brought the contest to an end," etc. 'Non cui simulabat consulendo,' = non consulturus ei (sc. Valerio), cui consulere simulabat (sed Appio).—*non ultra vocem excessisset*, i. e. se nulla alia se nisi loquendo proderet.—*ab residuo tribuniciæ potestatis odio*, "from a settled—inveterate, implacable—dislike to the tribunitian office."—*inter se decemviri comparant*. Decemviri inter se conveniebant primum, qui ad bellum irent, deinde qui ex his exercitibus præessent. Doering.

xlii. Under the conduct of the decemvirs the Roman arms sustain many reverses.—*Fidenæ* and *Crustumerium* both lay to the south of Eretum and nearer to Rome.

xliii. L. Siccius Dentatus is assassinated at the instigation of the decemvirs.—*Siccius*. Livy does not record any of the celebrated exploits of this 'Hercules Romanus.' The reader may consult Plin. vii. 28, Val. Max. iii. 2, etc.—*retulere corpus*. Instead of burying the corpse on the spot where they discovered it, they bore it to the camp.—*funus militare*, etc. He was buried with military honours at the public expense.

xliv. Appius Claudius, with a view to the gratification of his own lust, directs M. Claudius to claim Virginia as a slave.—*honestum ordinem ducebat*, "was one of the principal centurions." Here, as often 'ordo' = 'centuria;' 'ordinum ductor' = 'centurio.' 'Ducere ordinem' is a common phrase for 'to be a centurion.' Compare XLII. xxxiii., 'deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos habuissent, attribuerentur.'—*perinde* = prorsus eo modo, exactly in the same manner as Virginius himself.—*aliquem in servitutem vindicare* or (*manu*) *asserere*, "to claim as a slave," was said of one who laid his hand upon another, hitherto reputed to be a freeman, and declared him to be his property. 'Aliquem in libertatem asserere,' means to pronounce or set free.—*secundum libertatem postulantibus vindicias*. In a 'causa liberalis,' that is, a process to gain possession of an alleged slave, the interim keeping of the person claimed, between the time of the claim being preferred and judgment being delivered thereon by the magistrate, was called 'vindiciæ.' Those who asserted the freedom of the person in question, and who demanded that that person should be consigned to their protection until the day of trial, were said 'secundum libertatem postulare vindicias.' To such requisitions on behalf of Virginia, M. Claudius had been instructed by his master not to yield:—(*iis*) *auctoribus qui aderant, ut sequeretur*, "the bystanders advising her to follow him (sc. in jus vocantem)."

xlv. Appius pronounces judgment in favour of the claim of his client Claudius to Virginia. Determined opposition of her betrothed lover, Icilius.—*ita . . . si*, "so (only) . . . if,—not . . . unless." The nominative to 'variet' is 'lex.'—*in his enim*, etc., "that that plea was valid in the case of those who are claimed as free, because any one might legally act on their behalf [i. e. become their vindex]; but that in *her* case, since she was

still under the authority of her *father*, there was no one else in whose favour it was for her master to waive his right of possession."—*conditionem filiæ quærendam esse*, "that he must seek another bridegroom for his daughter." 'Conditio' proprie de nuptiis, quæ sub conditione dotis fiunt; deinde de sponso s. sponsa. Doer.—*me vindicantem*, etc., sc. donec pater adveniat.

xlvi. Appius, staggered in his resolution by the determined and threatening attitude of the multitude, consents to postpone the final decision of the cause until the next day.

xlvii. On the day to which the case had been adjourned, Virginius, in spite of the plan of Appius to have him detained in the camp, makes his appearance in the forum. The decemvir decrees Virginia to Claudia as a slave.—*civitas* is more forcible than 'cives omnes,' all the citizens as one man.—*quem decreto sermonem*, etc. *Haud* thus gives the pith of the entire passage: Facile credo auctores antiquos etiam verum sermonem tradidisse; sed in iis, qui nunc exstant, auctoribus, non invenio sermonem, qui cum tanta fœditate decreti conveniat.

xlviii. Seeing no other way to save the honour of his daughter, Virginius plunges a knife into her bosom, by her innocent blood devotes Appius to the infernal gods, and with the reeking weapon clears himself a passage through the amazed and affrighted lictors.—*alienato ad libidinem animo*. The reading of the MSS. is 'alienatus ... animo,' i. e. per libidinem mente alienatus, præ libidine mentis expers, amens. 'Ad' here is used in the sense of πρός: compare I. vii., 'quum actæ boves quædam *ad* desiderium relictarum mugissent.'

xlix. The popular excitement increases. Appius is compelled to decamp from the forum, and take refuge in a neighbouring house. The senate is convened.

l. Violent commotion in the camp on the arrival of Virginius there. The army take possession of the Aventine mount.—*in monte Vecilio*. This was probably one of the eminences on Mount Algidus.

li. The soldiers on the Aventine elect ten tribunes for their direction and management. The army in the Sabine territory adopts a similar course, and also posts itself on the Aventine.—*sub signis*, in military order, by legions and maniples, with their standards borne before them.

lii. The plebs retire to the mons sacer.—*Via Nomentana*. This road led to Ficulea (or Ficulnea) and also to Nomentum. Hence its twofold designation.—*secuta plebs*. That is, the unarmed; for the army itself consisted also of plebeians.—*ne nunc dulcedine*, etc. 'Ne' = nedum. Cf. Cic. IX. ad Fam. Ep. 26, 'me vero nihil istorum ne juvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.'

liii. Valerius and Horatius are sent as ambassadors to induce the plebs to return.

liv. The decemvirs lay down their office. Tribunes of the plebs are chosen.—*in pratio Flaminiis*. These were in the Campus Martius, where the Circus of Flaminius was afterwards built.

lv. Valerius and Horatius, two pets of the plebs, are elected consuls. Many measures are carried for the benefit of the commons.

lvi. Virginius prosecutes Appius Claudius before the assembly of the people.—*ni judicem dices*. Nisi judicem, quem libuerit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate, etc.

lvii. Speech of Virginius against Appius: the latter is thrown into prison. The Romans prepare for war against the Sabines, the Æqui, and the

Volsci. The laws of the twelve tables are engraved and exposed to public view in the Comitium.

lviii. C. Claudius intercedes for Appius, but the father of Virginia opposes his suit. Appius dies by his own hand in prison. The decemvir, Oppius, is also incarcerated, and terminates his existence in a dungeon. The other decemvirs are banished.—*Appius sibi mortem conscivit.* Dionysius says that the prevailing opinion was that he was privately put to death by order of the tribunes. Upon this point Dr. Arnold observes, "it is not improbable that the tribunes dealt with Appius as Cicero treated the accomplices of Catiline in the very same place." Sheridan Knowles, in his fine play of 'Virginius,' devises another mode of bringing about the tyrant's death.

lix. The apprehensions of the Patres are diminished by a conciliatory speech of the tribune Duilius.

lx. War with the Æqui and Volsci.—*sustinuit bellum*, i. e. traxit, nec se statim pugnæ commisit.—*haud scio an*, "I don't know whether... not,—I almost think that."

lxi. The Romans defeat the Æqui and Volsci. War with the Sabines.—*iis auspiciis*, talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

lxii. Encounter of the Romans with the Sabines.—*consulto collegæ*. 'Consulto' is here instead of the more usual 'consilio.'—*suo Marte*=suo pugnæ genere.

lxiii. The Romans gain a complete victory over the Sabines. A triumph is accorded to the consuls by order of the people, in opposition to the will of the senate.—*undique omnes*. 'Undique,' the usual position of which is after 'omnes,' is here placed before that word for the sake of emphasis. It refers not merely to the right wing, but also to the left wing, which had just recovered its lost ground.

lxiv. The tribunes of the plebs desire their re-election; this is opposed by M. Duilius.—*si quos ... plebei fecerint.* The preferable reading seems to be 'si qui vos ... plebei feceritis.'

lxv. Under the consuls of the two following years external and internal quiet prevailed; only the younger senators displayed any animosity towards the plebs and their tribunes.

lxvi. The Æqui and Volsci renew the war, and advance to the very walls of the city.

lxvii. T. Quintius addresses the people in an animated speech, wherein he deprecates the rancorous and jealous feelings entertained by the plebs towards the patricians, and enforces the duty of united efforts against the external enemies of the republic.

lxviii. Continuation and conclusion of the address of T. Quintius.—*his ego gratiora dictu*, etc. Compare Demosthenes Phil. i. 51, *ἐβουλόμην δ' ἄν, ὥσπερ ὅτι ὑμῖν συμφέρει τὰ βέλτιστα ἀκούειν οἶδα, οὕτως εἰδέναι συνοῖσον καὶ τῷ τὰ βέλτιστα εἰπόντι· πολλῷ γὰρ ἂν ἥδιον εἶπον, κ.τ.λ.*

lxix. The address of T. Quintius is received with general applause and approbation both by the plebs and by the senate. The levy takes place, and a Roman army goes forth to meet the enemy.—*raro alias.* Cf. LXV. xx., 'raro alias quisquam rex aut privatus tanto favore auditus est.'

lxx. The Romans gain a complete victory over the Æqui and Volsci, and take the enemy's camp.

lxxi. The Aricini and Ardeates appeal to the Roman people as arbitrators concerning a disputed piece of land.

lxxii. Against the remonstrances of the consuls, the Roman people ad-

vance a claim to the territory in question on their own account.—*litem vertendo.* 'Litem' = id de quo lis erat: the same as 'rem controversiosam,' which occurs lower down.—*controversiosam.* For this word, occurring only in Seneca, some editors would read 'controversam.'—*bono causæ elevatur* = bonitate causæ imminuitur.

BOOK IV.

i. Two measures are proposed: the first, brought in by the tribune, C. Canuleius, for legalizing the intermarriage of patricians and plebeians, a union which a law of the twelve tables pronounced invalid; the second, introduced by the other nine tribunes, for extending eligibility for the consulship to the plebeian order.—*de connubio.* The Latin for marriage in general is 'matrimonium;' for *a* marriage, a wedding, 'nuptiæ;' but the two words are sometimes employed as convertible terms. For the contraction of a perfectly legal, regular, and valid marriage between a man and a woman, certain conditions were held necessary; all these conditions were comprehended under the term connubium. Where there was any ineligibility or disqualification,—on the ground, for instance, of consanguineous relationship, inequality of position in the state, etc.,—there was no connubium, although a species of irregular marriage might be contracted. Thus, up to the passing of the Lex Canuleia, there was no connubium between patricians and plebeians.

patrum et plebis. By these terms the two orders are usually contrasted when spoken of collectively; individuals of either class are more commonly distinguished as patricii and plebeii.—*confundi jura gentium,* "that the rights of their houses—the privileges of their order—were being subverted." At this period of Roman history the appellation 'gentes' was restricted in its application to the clans or houses of the patricians only; there was as yet no such thing as a plebeian 'gens.'—*Verruginem.* Verrugo was a town of the Volsci in Latium, now probably Gorgo.—*his in majus acceptis* (i. e. ita acceptis, ut majora etiam et graviora viderentur, quam re vera erant), "these things being exaggerated."—*ad concionem advocavit* sc. populum.

ii. The consuls urge the senate strenuously to resist the adoption of the tribunitian measures.—*cujus rei præmium,* etc. Cf. Thucyd. II. xlvi., ἆθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν.—*reminiscerentur,* i. e. memores essent, secum reputarent.—*quam majestatem senatus . . . essent,* i. e. quantam senatûs majestatem accepissent a majoribus, quantam (i. e. quam parvam) posteris traditari essent.—*ut quemadmodum plebs gloriari posset,* etc., "that they [might be able to boast with respect to the dignity and influence of the patrician order], in the same way as the plebs could boast [in the matter of the weight and importance of the plebeian order] that it had become greater and more extended." Doering regards this clause as a mere gloss.—*perturbationem auspiciorum.* The jus auspiciorum belonged to the patricians alone.

iii. Speech of the tribune Canuleius in support of the proposed measures and in opposition to the consuls.—*quibus quid aliud quam.* It is very

common to find in Livy the elliptical expressions 'quid aliud quam,' 'nihil aliud quam,' instead of 'quid aliud agimus quam,' 'nihil aliud agimus quam.'—*En unquam creditis fando* (=fama, rumore) *auditum esse* sc. a nobis, "do you then believe that we have ever heard?"—*patre nullo* may mean "of unknown father." Perizonius remarks, that in Scripture Melchisedek is called ἀπάτωρ, because it is nowhere stated who his father was. Probably however the expression may refer to the fact (1) that the Roman law did not acknowledge a man as a father, did not recognize the patria potestas in his case, unless the child had been begotten in lawful wedlock (legitimum matrimonium); whereas (2) with a slave (serva) there could be no matrimonium, but simply a contubernium.

iv. Continuation of the speech of Canuleius.—*Quid postea* (=quid inde consequitur), "well, and what then—what of that?"—*pessimo exemplo publico.* Aliquid hic redundat. Vel resecta voce 'exemplo,' lege 'pessimo publico' (ut II. i.); vel dele 'publico,' ut remaneat solummodo 'pessimo exemplo.' Crevier.

v. Conclusion of Canuleius's speech.

vi. The removal of the restriction upon intermarriage is agreed to by the patricians: thus the measure of Canuleius passes. On the other question a compromise is effected: military tribunes with consular power are to be appointed from both orders indiscriminately.

vii. Instead of consuls, the tribuni militum enter upon office. After the lapse of three months they resign, and consuls are again chosen.

viii. The first censors are chosen.—*mentio illata ab senatu est.* Lege cum Pighio 'mentio illata ab consulibus' sive potius 'ab iis,' nam consules in superiore periodo appellati sunt, 'in senatu est.' Certe vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim 'mentio illata ab senatu est,' quonam modo paulo infra 'Patres' dici possunt eam rem 'læti accepisse?' Crevier. Another reading is 'mentio illata *ad* senat*um* est.'

ix. Internal disquietudes among the Ardeates. The Volsci lay siege to their town (Ardea); the Roman consul marches to the relief of the besieged.

x. The Volsci are compelled to pass under the yoke.—*vetere Tusculanorum odio.* On account of previous aggressions and injuries.—*Romanus,* i.e. the consul, the Roman commander.—*pacis domesticam curam*=pacis domesticæ curam. Compare I. i. 'majora initia rerum.'

xi. The territory unfairly taken from the Ardeates is restored to them. Colonists are sent to Ardea.—*Fabius et Æbutius* is nominative to 'fecerunt' a few lines lower down; 'quo' and 'eo' are respectively relative and correlative to one another, "the greater the glory to which, etc.... the more assiduously," etc.: 'majori gloriæ rerum'='majoris gloriæ viris,' the abstract being put for the concrete, as in XXIV. v., 'succedenti tantæ caritati Hieronis.' Compare the editor's note on Sophocles, Œdipus Tyrannus, v. 1.

xii. To a period of internal and external tranquillity succeed new disturbances and scarcity of provisions.—*præfectus annonæ.* This purveyor of stores for the inhabitants of Rome (Hensinger translates 'Proviantmeister') was, in the time of the republic, an extraordinary and occasional magistrate, appointed only in seasons of unusual scarcity. It was his duty to make arrangements for the constant supply of the capital with provisions, particularly corn, to fix its price, and to regulate its distribution among the poor.

xiii. Spurius Mælius causes corn to be distributed to the people at his

own expense; he is consequently suspected of aiming at the attainment of sovereign power.—*conspectus*, i. e. insignis, et in se oculos hominum convertens.

xiv. Sp. Mælius is killed by C. Servilius, Ahala's magister equitum. This event is referred to by Cicero in his oration against Catiline.

xv. The dictator declares in an assembly of the people that Mælius has been justly put to death.

xvi. Reward conferred upon L. Minucius. Three 'tribuni militum consulari potestate' are chosen.—*Æquimælium.* This open space (area) stood below the Capitol near the Carcer. With regard to the derivation of the name, Varro says, 'Æquimælium dictum, quod æquata Mælii domus publice, quod regnum occupare voluit is.'—*bove aurato*, i. e. auratis cornibus. Pliny says that a statue was also erected to him. In consideration of this fact and of the irrelevance of the words 'extra portam Trigeminam' as the text stands, some commentators would read 'bove aurato, et statua extra portam Trigeminam.'—*assibus in modios.* It was sold at one *as* a *modius.* The modius was nearly a quarter of a bushel (more exactly, 1 gallon, 7·36 pints.)

xvii. The Fidenates revolt from the Romans and murder their ambassadors. Mamercus Æmilius is made dictator.—*in Rostris*, that is, in the place where the Rostra afterwards stood.

xviii. The Romans give battle to the Veientes and their allies.—*Faliscus* is for 'Falisci;' so lower down 'Veienti Fidenatique' is instead of Veientibus Fidenatibusque.' The singular is often similarly employed.

xix. The military tribune A. Cornelius Cossus gains spolia opima (the second occasion in Roman history of this distinction being achieved) by slaying Tolumnus, king of the Veientes. The Veientes are defeated.—*dextra principali* sc. porta. The two 'portæ principales' of a Roman camp were at the extremities of the 'via principalis.'

xx. Triumph of the dictator M. Æmilius. Cossus dedicates his spolia opima to Jupiter Feretrius.—*Hoc ego quum . . . legisse . . . audiesem.* The construction is: Ego quum audissem Augustum Cæsarem (dicentem) . . . se ipsum . . . hoc legisse.—*qui si ea in re.* Huic loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assertari, ut tamen intelligenti et attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Hæc ergo videtur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in nonum post annum rejicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in nonum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. *Si*, inquit, i.e. an *ea in re*, sive in eo *sit* ille *error* (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt), quod Cossi consulatus in nonum post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i.e. cuilibet de eo suam existimationem, sive suum judicium interponere licet. Sed in nonum post annum rejici spolia non possunt. *Nam*, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc in quo nunc versamur annum ea contulerunt, *etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum* (i.e. nonum post annum) *transferri posset, quod imbelle triennium circa* illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratuum, *fuit.*—Particulam *si* pro *an* non raro

usurpat Livius. Crevier.—*haud spernendos testes*, per λιτότητα pro 'gravissimos.' Compare note on I. xxxv., p. 130 of Part I.

xxi. Expeditions of the consuls, M. Cornelius Maluginensis and L. Papirius Crassus, into the territory of the Veientes and Falisci. Pestilence breaks out at Rome. The Fidenates and Veientes invade the Roman territory.—*obsecratio . . . est facta.* 'Obsecratio'=supplicatio.—*duumviris* (i.e. librorum Sibyllinorum custodibus) *præeuntibus* sc. verba, sive carmen.

xxii. Fidenæ is besieged and taken by the Romans.—*Nomento*, a town of the Sabines, now Mentana.

xxiii. In apprehension of hostilities from all Etruria united, the senate nominate Mamercus Æmilius dictator for the second time.—*refectos*, "made again, re-appointed."—*ad Voltumnæ fanum.* Voltumna among the Etrurians seems to have occupied a similar position to that of Feretum among the Latins; she was the tutelary deity of the confederation, and at her temple the representatives of the several states were wont to assemble for mutual consultation. Her temple lay probably on the Tiber, between Ameria, Volsinii and Falerii.

xxiv. The office of censor is made tenable for a year and a half only, instead of five years as previously.

xxv. Military tribunes with consular power are chosen. A pestilence rages at Rome. A law is passed forbidding candidates for public office to pipeclay their togas.—*album in vestimentum addere* means to rub the toga with chalk or pipeclay (creta) so as to render it whiter and more shiny. This was a custom among aspirants (petitores) to public office; whence Persius, v. 177, speaks of 'cretata ambitio.' From this circumstance our word 'candidate' is derived. The ordinary colour of a Roman citizen's toga was white; but those who were canvassing for election to any magisterial dignity were accustomed to impart to their dress additional lustre and purity of colour by the means just mentioned.

xxvi. War with the Æqui and Volsci. The tribunes of the plebs threaten the consuls with incarceration. A. Postumius Tubertus is appointed dictator.

xxvii. The camp of the Roman consul is besieged by the enemy. Whilst he defends his own position, a detachment takes the camp of the Æqui.—*in prælio justo*, in prælio quo explicatæ utrimque acies æquo campo aperta vi congrederentur. Crevier. Compare note on 'ad justi cursum amnis,' p. 112 of Part I.

xxviii. The Romans defeat the enemy.—*orbem volventes.* 'Orbem volvere' dicuntur milites, quando ab hostibus undique cincti frontem iis quaquaversum obvertunt, ut ex omnibus partibus pugnent. Similiter 'in orbem se tutari' infra, cap. xxxix.

xxix. The camp of the Veientes is taken. The dictator enters Rome in triumph. The Carthaginians land an army in Sicily.—*nec libet credere, et licet.* Nec libet credere, et licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

xxx. A truce is made with the Æqui. Drought and pestilence visit Rome. War is declared against the Veientes.—*legem de mulctarum æstimatione.* A previous law had provided that the magistrates might punish disobedience and resistance to their authority, not arbitrarily, as before, but according to a graduated tariff, with a fine of at the most two sheep and thirty cows; at the least, a sheep. The valuation of these in money had at the same time been left to the discretion of the magistrates; they were

now rated at a fixed value by law, namely 100 *asses* (i.e. money, not animals) for a cow, and 10 for a sheep. The people were gratified at this low rate of valuation.

xxxi. Military tribunes with consular power are appointed. The Romans are beaten by the Veientes. Mamercus Æmilius is made dictator. The Fidenates renew the war.—*plurium imperium.* 'Plures' here and often is used without the force of a comparative.—*aliis cani jubentibus.* Crevier supposes the word 'bellicum' to have been omitted by the copyists. But there is no need for having recourse to any hypothesis of the kind if we punctuate thus: 'signum aliis dari, receptui aliis cani jubentibus.'

xxxii. The dictator upbraids the Romans with the defeat they had sustained, and then marches in person towards Fidenæ.—*levibus momentis.* Compare II. vii., 'tam levi momento mea apud vos fama pendet.'—*series victum.* This does not imply that the enemy had merely lost six battles, or been defeated six times in the field; but that they had six times waged an unsuccessful war against the Romans. Livy has already enumerated more than six defeats sustained by the Veientes: compare I. xv., xxvii., xxx., xlii.; II. xlv., l., li., liv.; IV. xix., xxii.—*imbelles hostes compellans.* 'Compellare' non raro contemptus, convicii et reprehensionis significationem habet. Duker.

xxxiii. The Fidenates make a sally, bearing in their hands blazing flambeaux. The Romans are victorious.

xxxiv. The capture of Fidenæ.—*postero die singulis captivis . . . ductis,* "next day one captive being assigned by lot to each man [as a slave], from the horseman to the centurion,—to those who had distinguished themselves two each being assigned," etc. [Some regard 'ad centurionem' as = apud centurionem.]

xxxv. A truce is concluded with the Veientes and Æqui. Military tribunes with consular power are appointed. The tribunes of the plebs reproach the plebs with having disregarded the claims of their own order in the election of military tribunes.

xxxvi. In accordance with a decree of the senate, brought forward under a pretended apprehension of a war with the Volsci, consuls are elected.

xxxvii. Capua taken by the Samnites. War with the Volsci.—*Vulturnum,* afterwards Capua, must not be confounded with the fort Vulturnus (now Castel Vulturno) near the mouth of the river Vulturnus (now Vulturno).—*ab duce eorum Capye.* Virgil, Æn. x. 145, derives the name of this city from the Trojan Capys. Upon these two derivations Heyne observes: Neutrum verum; sed nomen a Tuscis inditum, viso falconis augurio, qui Tusca lingua 'Capys' dicitur, ut adeo Vulturnum ejus interpretamentum habendum sit. The second derivation mentioned by Livy (a *campestri* agro) appears to be most probably the correct one. Livy and Cicero invariably style the inhabitants of Capua 'Campani;' the appellations 'Capuenses' and 'Capuani' are of later date. Virgil, too, in the passage referred to above, calls Capua 'Campana urbs,' and the territory in which it was situated is constantly called 'Campanus ager.' Strabo derives the name from 'caput,' it being the *head* or chief city of Campania. The Capuans are declared by some writers to have outdone even the Sybarites in luxuriousness and effeminacy.—*cepere autem* sc. Samnites. The name 'Samnites,' or as the people called themselves, 'Safines' or 'Safini,' is but a variation of the form 'Sabini.'

xxxviii. When the Roman army is on the verge of being routed by the Volsci, the battle is restored by the Roman cavalry.—*decurio.* The three hundred cavalry attached to each legion were divided into ten 'turmæ,' and each turma into three 'decuriæ:' at the head of each of these squadrons was a 'decurio.'

xxxix. Night puts a stop to an undecided contest: both armies avail themselves of the hours of darkness to abandon their camps.

xl. The return of the cavalry, who had been bewailed as lost, occasions great rejoicing at Rome. C. Julius, a tribune of the plebs, examines Sextus Tempanius, a horseman who had been present in the engagement, with reference to the loss of the battle by the consul, C. Sempronius.

xli. Cautious and temperate reply of Tempanius. The consul Sempronius returns with his army. Condemnation of M. Postumius.—*oratio incompta,* i.e. haud ornata. Tempanius spoke in the style of Othello. *ceterum militariter gravis,* "but of great weight in a military point of view." Compare Hor. Ars. Poet. 446, 'versus incompti;' Cic. Or. xxxvii., 'hæc subtilis oratio, quasi incompta delectat.'

xlii. Military tribunes with consular power are chosen. Hortensius, tribune of the plebs, demands the trial of C. Sempronius; but at the solicitation of his colleagues he refrains from pressing for it.

xliii. Proposition for doubling the number of quæstors.

xliv. Military tribunes with consular power. The tribunes of the plebs are incensed on account of the rejection by the plebs of certain candidates for the quæstorship, in whose election they (the tribunes of the plebs) were interested. C. Sempronius is tried and condemned to a fine. Postumia, a Vestal virgin, is tried on the charge of a breach of chastity, but is acquitted with an admonition. Cumæ is taken by the Campanians.

xlv. A conspiracy of slaves is suppressed. War with the Lavicani and the Æqui.—*Lavicanos.* Lavici was now a free town, which had seceded from the Latin confederation and had united itself to the Æqui.

xlvi. The Romans sustain a disgraceful defeat. Q. Servilius is appointed dictator.

xlvii. The Æqui, in their turn, are vanquished by the Romans. Lavici taken and colonists sent thither.—*coloni mille et quingenti.* The number of colonists is so unusually large,—for they seldom exceeded three hundred,—that the entire city, together with its surrounding territory, must have been yielded to them.

xlviii. Contentions between the patricians and the tribunes of the people arising out of the agrarian measure of Spurius Mæcilius and Metilius. By the entreaties and remonstrances of some of the patricians, six of the tribunes of the people are induced to oppose the measure, which is in consequence abandoned by its framers.

xlix. Bolæ (or Volæ) taken by the Romans. Threatening and intemperate language of M. Postumius.—*Volanis.* Vola, or Volæ, otherwise called Bola and Bolæ, was in the neighbourhood of Præneste, on the Via Lavicana.—*dignos enim esse . . . Volanum esse,* i.e. illos qui armis cepissent, dignos esse urbem et agrum Volanum esse eorum, *sive* ut eorum urbs et ager Volanus sit. Drakenborch. T. Faber would read, with the approbation of Crevier, 'dignum (i.e. æquum) enim esse,' etc.; he compares the Greek form of expression: *ἄξιον γὰρ εἶναι τούτων τὴν τῶν Βολάνων πόλιν οἵπερ ἂν καὶ καθέλοιντο.*—*malum quidem militibus meis.* Malum quidem habebunt milites mei, et gravi pœna coercebuntur. Sermo minax, et in

servos sæpius quam in liberos usurpatus. Unde infra: 'Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus.' Crevier.

l. Postumius is stoned to death by the army.

li. Investigation into the murder of Postumius. War with the Volsci. Capture of Ferentinum.—*Ferentinum* was a town of the Hernici on the Via Latina, south-west of Anagnia. It must not be confounded with Caput Ferentinum (II. xxxviii.).

lii. Sickness and famine at Rome.—*corporum nutriendorum*, i. e. fovendorum, curandorum.

liii. War with the Æqui. The citadel of Carventum is a second time taken by the enemy.—*Carventanam arcem.* Carventum lay on the boundary of the Latin and Volscian territory, probably on Mount Algidus, in the neighbourhood of Velitræ.—*et tanquam haud dubius, etc.* Tanquam Mænii honos inter tribunos (= si tribuni crearentur) haud dubius (esset), si peteret, consularibus comitiis (i. e. patres ut consularia comitia haberentur obtinuerunt, quibus) exclusus est. Weissenborn.

liv. Plebeians are for the first time elected as quæstors, much to the displeasure and chagrin of the patricians.

lv. The Volsci and Æqui renew the war. Verrugo is recovered by the Romans: (when it had been lost we are not informed.)

lvi. Military tribunes with consular power are chosen. The Volsci and the Æqui renew the war. Contentions arise about the nomination of a dictator.

lvii. Eventually P. Cornelius is appointed dictator. The Volsci are beaten.—*ad lacum Fucinum.* The Lacus Fucinus was a lake of considerable extent, lying eastward from Rome, in the central Apennines. The modern name is Lago di Celano. Livy describes it as in the territory of the Volsci, which at that time embraced the territory of the Æqui also: at a later period we find it assigned to the territory of the Marsi. Though only thirty or forty miles in circumference, it is characterized by Strabo as πελαγία τὸ μέγεθος, "like a sea in extent." On its northern shore stood the city of Alba Fucensis, whose inhabitants were called Albenses, in contradistinction to the people of Alba Longa, who were called Albani.

lviii. Capture of Verrugo. Public discussions respecting a renewal of the war with the Veientes.

lix., lx. War with the Volsci and capture of Anxur. Decree of the senate for the payment of the soldiers out of the public funds.—*Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt.* Anxur is the Volscian name. It was situated in Latium, near the seacoast. In the first treaty with Carthage it is mentioned as subject to Rome, but was afterwards taken by the Volscians. It still retains the name Terracina. It was built on an eminence (compare Livy, V. xii., 'Anxur loco alto situm'), near the Pomptine marshes (prona in paludes).—lx. *quod ultra sibi oblatum esset.* Ceterum quamquam non a tribunis plebis hoc agitatum unquam fuerit, ejus rei tamen a plebeiis tribunatus consularis candidatis, populo antea spem factam esse, ipse Livius supra retulit, IV. xxxvi.

lxi. Veii is besieged. The Volsci are defeated. Artena is taken.—*Artena.* This city lay in the neighbourhood of Ecetra.—*Cære,* whose ruins adjoin the modern village of Cervetri, was a powerful city of southern Etruria, situated on a rivulet called Cæretanus amnis, now the Vaccina. Compare note on I. ii., p. 110 of Part I.

BOOK V.

i. The Romans create an increased number of military tribunes with consular power: the Veientes choose for themselves a king.—*octo creati.* Some writers, as Valerius Maximus and Plutarch, number only six tribunes in this year, and mention M. Camillus and M. Postumius Albinus as censors. Livy would appear to have followed similar sources of information in II. xiv., VI. xviii.—*Veientes regem creavere.* In the other states of the Etruscan confederation, the highest powers were vested in Lucumones.—*genti.* The entire Etrurian nation.—*artifices.* Scenicos; eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, etc. Crevier.—*aliis frons . . . obstruebatur,* "by means of other fortifications [aliis, sc. munimentis], a front looking towards Etruria was opposed to any auxiliaries that might perchance come therefrom."

ii. Tents are erected for the Roman soldiers to winter in before the walls of Veii. When intelligence of this unprecedented step reaches Rome, the tribunes of the plebs endeavour to excite popular discontent by complaining of so lengthened an expatriation of the Roman youth, and by denouncing the exposure of the army to the toils and hardships of a siege during the severity of winter.

iii.–vi. Appius Claudius, in a powerful speech, asserts the expediency of the proceeding in question.

vii. The besieged Veii make a sortie and set fire to the Roman siege-works. Cavalry now for the first time serve on their own horses. Fixed pay is assigned to the cavalry.

viii. Surprise of the Roman garrison at Anxur. A disastrous encounter takes place before the walls of Veii.

ix. The military tribunes are obliged to resign before the expiration of their regular term of office.—*sive culpa, sive infelicitate,* i. e. quum alii hac, alii illa re cladem accidisse contenderunt, patres non dijudicantes utra causa verior esset, censuere, etc.—*næ* (=profecto) *ego libenter . . . animi esset.* Gronovius thus exhibits the sense of the passage: Quum vos, inquit (C. Servilius Ahala), respicio et minas vestras, cupio magistratum non deponere, et palam facere, nec jus vobis esse talia minandi, nec animum aut audaciam faciendi, quod minamini.

x. Divers wars are prosecuted simultaneously by the Romans. Discontent arises at home in consequence of the frequency and extent of the levies, and the severity of the taxation.—*annum jam tertium.* Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verum hic numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quam minuere debuerint. Libenter legeremus 'annum jam quintum.' Crevier.

xi. Sergius and Virginius, consular tribunes of the preceding year, are summoned to trial for the defeat sustained by them before Veii.—*trepidi suarum rerum,* i. e. de suis rebus. Compare Virgil, Æn. xii. 589, 'Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra Discurrunt.'—*in Sergium Virginiumque incurrunt,* i. e. in eos invehuntur, eos accusant.—*Idibus Decembribus,* "on the thirteenth of December." Compare the note on Cæsar, p. 163.—*Kalendis Octobribus,* "on the first of October."

xii. Sergius and Virginius are condemned to a fine. For the first time

a plebeian is elevated to the office of military tribune with consular power.

xiii. Recapture of Anxur. Pestilence at Rome. The first lectisternium. The Romans are victorious in a battle before Veii.—*lectisternio.* A lectisternium was held either as a thanksgiving for blessings received, or in deprecation of a present or impending evil.

xiv. The people, impressed with the feelings of religious awe and humility, elect only patricians to the consular tribuneship.

xv. Many prodigies are announced: of these the most remarkable is that the waters of the Alban lake have swollen to an extraordinary degree. Ambassadors are sent to Delphi to consult the oracle with regard to this strange portent: meantime an interpretation is offered by a Veientian seer.—*lacus in Albano nemore.* This lake, now called Lago di Albano, lay at the foot of the Alban Mount, about fourteen miles in a southeasterly direction from Rome. It is about six miles in circumference. Its banks are still to a great extent overgrown with wood.—*excidium patriæ fatale.* 'Fatale' est quidquid pertinet ad fata. Itaque hic 'excidium fatale' est excidium fatis decretum. Paulo infra 'libri fatales' sunt libri quibus fata continentur.—*quæ solennis derivatio esset.* Quæ legitima et diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent aquam ex lacu derivari.

xvi. The inhabitants of Tarquinii commit depredations on the Roman territory. The ambassadors return from Delphi with the oracular response.—*aquam . . . rigabis.* Compare Virgil, Georg. iv. 115, 'et amicos irriget imbres.'

xvii. To propitiate the favour of heaven, the consular tribunes immediately resign their office, on which they had entered without due performance of religious ceremonies.—*Latinas* sc. Ferias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus (de quo noster I. lii.), cui et Hernici et quidam e Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis memoria nunquam aboleretur, commune horum ominum populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in Monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi: Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis Feriis dicaverat: alter adjectus est post exactos reges; tertius, post plebem patribus reconciliatam anno cclxi., quartus denique post legem de plebeio consulatu latam. Mos erat, ut consules non ante in provincias proficiscerentur, quam has ferias indixissent et celebrassent. Crevier.—*non rite concepisse.* Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latini *conceptivæ* erant; i. e. non statos ac certos in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent. Crevier.

xviii. At the entreaty of P. Licinius, who had been elected a consular tribune without having been a candidate, his son is allowed to accept the office instead of the father. Loss sustained by the Roman army before Veii.

xix.–xxiii. Camillus appointed dictator. Capture of Veii. Camillus triumphs.

xxiv. The Capenates are defeated. Disaffection at Rome. The plebs desire to take possession of the city and territory of Veii.—*Capenas* (sc. bellum) *forte*, etc. 'Capenas' is an adjective, here in the neuter gender.—*terna . . . et septunces* = $3\frac{7}{12}$ jugera, which was an unusually large quantity. For the size of a Roman jugerum, see foot-note on p. 140 of Part I.—*conditorem*, *κτιστήν*, is applied ironically to Sicinius as the would-be founder of a new Veii.

xxv. In accordance with a recommendation of Camillus, a tenth part of the spoils of Veii is devoted to Apollo: a golden bowl, fashioned from the proceeds thereof, is offered to the god. The populace manifest much discontent on account of the consecration of so much booty.—*stipis verius quam decimæ.* 'Stipem' dicit respiciens ad stipem Deorum, quæ as est Varroni de Ling. Lat. iv.: 'Diis quum thesaureis assem dant, stipem dicunt. His verbis puto taxari avaritiam eorum, qui rapuerant prædam Veientem, ut qui sibi maligne prædam æstimassent, stipemque potius contulissent quam decimam. Duker.

xxvi., xxvii. Overthrow of Falerii.

xxviii. Ambassadors are sent to Delphi with an offering for Apollo. War with the Æqui.—*longa nave.* For an account of the distinction between *naves longæ* and *naves onerariæ*, see note on Cæsar, p. 189.—*publice data*, i. e. publico jussu; jussu senatus populique Romani.—*Liparensium.* The inhabitants of the Æolian or Lipari islands on the north-east coast of Sicily. The principal of these is here and in xxi., xlix., called Liparæ, but more usually Lipara. Compare note on Virgil, Æn. i. 51.

xxix., xxx. A. Virginius and Q. Pomponius, two tribunes of the plebs for the preceding year, are accused and condemned to a fine. Camillus rebukes the plebs and the consuls: he urges the senate to oppose the law concerning the emigration to Veii.

xxxi. War with the Volsinienses. Caius Julius dying during his censorship, Marcus Cornelius is appointed to the vacancy.—*Volsinienses.* Volsinii, now Bolsena, was one of the most powerful cities of the Etrurian confederation.—*Salpinates.* These were the inhabitants of a town probably called Salpinum (perhaps the modern Monte Alsino), not far from Volsinii.

xxxii. The Volsinienses are defeated. A supernatural voice announces the approach of the Gauls. Camillus is cited before the people, goes into exile, and is in his absence condemned to a fine.—*Kalendis Quintilibus*, "on the first of July." The month Quintilis,—the fifth month of the original Roman year of ten months, which began with March,—was afterwards called Julius in honour of Julius Cæsar. From this time almost up to the commencement of the second Punic war, the Roman consuls used to enter on their office on the first of July.—*propter prædam Veientanam*, sc. cujus decimam partem Apollini noverat.—*precatus ab diis immortalibus*, etc. Like Achilles; Hom. Il. i. 340, sq. and 487, sq.

xxxiii. Ambassadors from Clusium petition for assistance against the Gauls.

xxxiv. Passage of the Gauls into Italy. Founding of Mediolanum (the modern Milan).—For an account of the peoples and places mentioned in this chapter, the reader may consult the Geographical Register appended to the edition of Cæsar's Gallic War recently published by Mr. Weale.

xxxv. Clusium besieged by the Senones. The Clusini solicit Roman aid against the Gauls. Three ambassadors are sent by the Romans to treat with the Gauls.—*Penino* sc. jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit 'Peninis' docet Livius lib. xxi. cap. xxxviii.

xxxvi. The Roman ambassadors, the object of whose mission was to negotiate a peace between the Gauls and the Clusini, are irritated by the answer given to them by the former, and fight against them in the ranks of of the Clusini. The Gauls in vain demand that the men who had thus violated the law of nations should be given up to them.—*etsi novum nomen audiant Romanorum*, i. e. tanquam novum; vel nomen Romanorum,

quod audiant, sit ipsis novum. Bauer.—*quem latius possideant*, etc., i. e. cujus tantum possideant Clusini, quantum pro latius patente ejus magnitudine ne colant quidem vel ne colere quidem possint. Doering.—*jam urgentibus Romanam urbem fatis*, = instanti jam fatali excidio urbis Romæ.—*ducem Gallorum*, i. e. quemdam e ducibus.

xxxvii., xxxviii. The battle of the Allia.—*Flumen Allia*. "It is well known that to identify the famous Allia with any existing stream is one of the hardest problems of Roman topography. Virgil and Livy agree in placing it on the left bank of the Tiber. Westphal says, that something less than eleven miles from Rome there is a small brook with high banks, and that on the right of the road at this spot you see the village of Marcigliana Vecchia:" Arnold's History of Rome. The sixteenth of July (xv. Kal. Sext.) was styled 'dies Alliensis,' and was ever after devoted to the commemoration of the disaster which befell the Roman arms on the bank of the Allia.

xxxix.–xlii. The Gauls enter Rome, and revel in rapine and violence.

xliii. The Gauls in vain endeavour to storm the citadel.—*testudine facta*. Compare Livy's description of this species of testudo: Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se ut non modo ad cæcos ictus sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta subibant.' The covering of shields thus dovetailed into one another, or locked together as it were, was called 'testudo' from the resemblance it bore to the back of a tortoise. There was also another species of testudo used in warfare. This was a roofed machine, inside of which a battering-ram was hung; it was moved up by means of wheels to the enemy's walls, against which the assailants, sheltered by the roof of the testudo, plied the battering-ram inside. (Note on Virgil, Æn. ii. 441.)

xliv., xlv. Camillus excites the Ardeates to take up arms against the Gauls who had invaded their territory: under his conduct, they surprise the enemy's camp by night, and the latter are almost cut to pieces.

xlvi. Boldness of Fabius Dorso. The Veientes unanimously determine to send for Camillus from Ardea. Camillus is made dictator.—*Negare se commissurum cur.* Usitatius foret 'ut.' Quoquomodo legas, sensus apertus est. Cædicius declarat sibi curæ fore ne expectet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret. Crevier.—*comitiis curiatis*. Quæ quidem Veiis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.—*jussu populi Camillus dictator . . . diceretur*. Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed necessitas cogebat a solito more in quibusdam recedere.

xlvii. An attempt on the part of the Gauls to surprise the Roman Capitol is frustrated by the cackling of some geese sacred to Juno, and by the promptitude and valour of M. Manlius.

xlviii., xlix. Famine and pestilence. Negotiations for a capitulation of the Romans are interrupted by the sudden arrival of Camillus. He defeats the Gauls.

J. B. TAYLOR, PRINTER, LITTLE QUEEN STREET, LINCOLN'S INN FIELDS

CONTENTS

